

darâbâd 1962-1967) ve Nâyif Abbas (VII. cilt, Beyrut 1976) tarafından yayımlanmıştır. 2. *Tehzîbü müstemirri'l-evhâm 'alâ zevî'l-ma'rife ve üli'l-efhâm* (*Tehzîbü müstemirri'l-evhâm 'alâ zevî't-temennî ve'l-aahlâm [a'lâm]*). *el-İkmâl*'in ve Hatîb el-Bağdâdî'nin aynı konudaki eserinin müphem yönlerinin açıklanması ve eksik taraflarının tamamlanması amacıyla kaleme alınan eseri Seyyid Kisrevî Hasan neşretmiştir (Beyrut 1410/1990). *Tekmilâtü'l-İkmâl* adıyla zikredilen eser de (Zirikîf, V, 30) muhtemelen bu kitaptır. İbn Mâkûlâ'nın ayrıca *Müfâharatü'l-kalem ve's-seyyî ve'd-dînâr* (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1758), *Kitâbü'l-Vüzerâ'* (*el-İkmâl*, I, 549; Safedî, XXII, 280) ve *Kitâb fi 'ilmi'l-hadîs* (*Hediyetü'l-'arîfin*, I, 693) adlı eserleri bulunduğuna belirtilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl* (nşr. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî), Haydarâbâd 1381/1962, I, 549, ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 18-48; a.mlf., *Tehzîbü müstemirri'l-evhâm 'alâ zevî'l-ma'rife ve üli'l-efhâm* (nşr. Seyyid Kisrevî Hasan), Beyrut 1410/1990, neşredenin girişi, s. 25-35; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* (Amrî), XLIII, 263-265; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebe'*, XV, 102-111; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 128, 227; İbnü'n-Necâr, *el-Müstefâd* (nşr. M. Mevlüd Halef), Beyrut 1986, s. 354-357; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, IX, 79; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 305-306; İbn Abdühâdî, *'Ulemâ'ü'l-hadîs*, III, 393-397; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, IV, 1201-1207; a.mlf., *A'lâmü'n-nübelâ'*, XVIII, 569-578; a.mlf., *Düvelü'l-İslâm*, Beyrut 1405/1985, s. 250; a.mlf., *el-'İber*, II, 355; Safedî, *el-Vâfi*, XXII, 280-282; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, III, 110-112; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 123-124, 145-146; İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, V, 115-116; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1637, 1758; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 381; *Hediyetü'l-'arîfin*, I, 693; Brockelmann, *GAL*, I, 435; *Suppl.*, I, 602; *GAL* (Ar.), VI, 176-178; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, VII, 257; Ketânî, *er-Risâletü'l-müste'trafe*, s. 116, 211-212; Zirikîf, *el-A'lâm* (Fethullah), II, 201, 246; V, 30; Manuela Marin, "Biografías de Andaluses en la obra de Ibn Mâkûlâ", *Actas de las II Jornadas de Cultura Árabe e Islámica* (1980), Madrid 1985, s. 353-364; Nuri Topaloğlu, *Selçuklu Devri Muhaddisleri*, Ankara 1988, s. 99; K. V. Zetterstéen, "İbn Mâkûlâ", *IA*, V/2, s. 767; J. C. Vadet, "İbn Mâkûlâ", *EP* (İng.), III, 860-861.

NURİ TOPALOĞLU

İBN MÂLİK el-HAMMÂDÎ

(ابن مالك الحمادى)

(470/1077 [?])

Yemen İsmâilîliği'ne dair
Keşfü esrârî'l-Bâtîniyye
adlı eserin müellifi

(bk. KEŞFÜ ESRÂRÎ'L-BÂTİNİYYE).

İBN MÂLİK et-TÂİ

(ابن مالك الطائي)

Ebû Abdillâh Cemâlüddin
Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik
et-Tâî el-Endelüsî el-Ceyyânî
(ö. 672/1274)

el-Elfiyye adlı eseriyle tanınan
gramer, sözlük ve kıraat âlimi.

600'de (1204) Kurtuba (Cordoba) civarındaki Ceyyân'da (Jean) dünyaya geldi. Bazı kaynaklarda doğum tarihi olarak 598 (1202), 601 (1205) ve 602 (1206) yılları da verilmektedir. İspanya'nın fethinden sonra Kurtuba, İşbiliye (Sevilla) ve Mürsiye (Murcia) bölgelerine yerleşen Tay kabilesine mensup olduğu için Tâî nisbesiyle anılır. İbn Mâlik Ceyyân'da Sâbit b. Hiyâr, Ebû Rezîn el-Külâî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Nüvvâr ve Muhammed el-Merşânî gibi âlimlerden dil ve kıraat dersleri aldı. Bir süre Ebû Ali Şevâbî'nin dil derslerini dinledi. Endülüs'teki siyasi istikrarsızlık ve sosyal çalkantılar sebebiyle otuz yaşlarında Kuzey Afrika'ya göç eden İbn Mâlik daha sonra hacca gitti. Dönüşte Dimaşk'a uğradı ve burada muhaddis Ebû'l-Hasan Alemüddin es-Sehâvî, Ebû'l-Fazl Mükerrrem ve Ebû Sâdık Hasan b. Sabbâh'ın derslerine katıldı. Bu sırada Dimaşk'ta bulunan dil âlimi Cemâleddin İbnü'l-Hâcib'den de istifade etti. Ardından gittiği Halep'te Ebû'l-Bekâ İbn Yaîs ile öğrencisi İbn Amrûn'un derslerinde bulundu.

İbn Mâlik, öğrenimini tamamladıktan sonra Halep'te Sultâniyye ve Âdiliyye medreselerinde dil ve kıraat dersleri verdi. Bu dersleri gittiği Hama'da da sürdürdü. Bir müddet sonra Dimaşk'a dönerek buraya yerleşti. Endülüs'ten gelen âlimler gibi Mâlikî iken Şâfiî mezhebine geçen İbn Mâlik, hayatının sonuna kadar dil ve kıraat dersleri vermeye ve eser yazmaya devam etti. Birçok eserini şerheden ve İbnü'n-Nâzım diye tanınan oğlu Bedreddin Muhammed ile Bedreddin İbn Cemâa, fıkıh âlimi Ebû Zekeriyâ en-Nevevî, hadis âlimi Ebû'l-Hüseyn Ali b. Muhammed el-Yûnîni ve şair Bahâeddin İbnü'n-Nehhâs öğrencileri arasında zikredilebilir. 12 Şâban 672'de (21 Şubat 1274) Dimaşk'ta vefat etti ve Kâsiyûn dağının eteklerindeki mezarlığa defnedildi. Öğrencisi Bahâeddin İbnü'n-Nehhâs el-Halebî ile Şerefeddin el-Hasnî onun hakkında mersiyeler kaleme almışlardır (Süyûtî, I, 134-137).

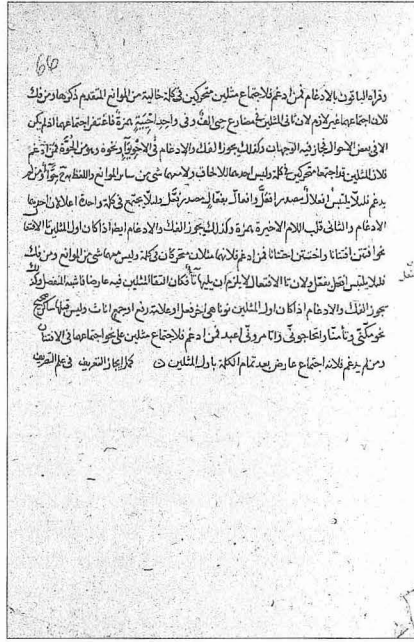
Arap dilinin inceliklerine vâkıf olmak hususunda büyük gayret sarfeden İbn Mâ-

lik şöhreti Sibeveyhi'yi aşmış büyük bir dil âlimidir. Arap dili ve grameri yanında lugat ve kıraat ilminde de otorite sayılırdı. Gramer ve lugata dair meselelerde zikrettiği örnek beyitler âlimlerin takdirini kazanmıştır. Gramer meselelerinde Kur'an'dan sonra hadisleri ilk defa yoğun ve sistemli bir şekilde örnek olarak kullanması Arap gramerinde yeni bir çığırın açılmasına vesile olmuştur (Tâhâ Muhsin, XXXV/1 [1984], s. 236-237). İbn Mâlik'ten önce gramer kuralları anlatılırken Kur'an'dan ve 150 (767) yılından önce yazılan şiirlerden örnek veriliyor, hadisler örnek olarak kullanılmıyordu. Öte yandan İbn Mâlik, karmaşık gramer meselelerini sade bir dille anlatarak Arap gramerinin öğretiminde büyük kolaylık sağlamıştır. Aynı zamanda şair olan İbn Mâlik, gramer ve lugata dair çok sayıda didaktik manzume kaleme almıştır. Basra ve Küfe dil mekteplerinden etkilenecek birlikte bunlara bağlı kalmamış, zaman zaman birine veya her ikisine muhalefet ettiği gibi bazan iki mektebin görüşlerini uzlaştırmış, bazan her ikisinde de olmayan görüşleri sürmüştür.

Eserleri. A) Gramer. 1. Teshîlü'l-Fevâ'id ve tekmilü'l-Makâşid. Müellifin *el-Fevâ'id* ve *el-Makâşid* adlı eserlerinin sade bir dille genişletilmiş şeklidir (nşr. M. Kâmil Berekât, Kahire 1387/1967). Eser üzerine başta müellifin şerhi olmak üzere otuz kadar şerh yazılmıştır. Bunların en meşhuru İbn Akil'in *el-Müsâ'id 'alâ Teshîli'l-Fevâ'id*'idir (nşr. M. Kâmil Berekât, I-II, Mekke 1980). Abdülfettâh Ebû'l-Fütüh İbrâhim, *el-Mesâ'ilü'l-hilâfiyye ve 'alâkatühâ bi'l-İlehecâtî'l-'Arabîyye fi Kitâbi'l-Teshîl li'bn Mâlik* adlı kitabında (Kahire 1990) eserdeki ihtilâflı meselelerin Arap lehçeleriyle ilgisini incelemiştir. 2. *Şerhu'l-Teshîl*. Bir önceki eserin şerhidir (nşr. Abdurrahman es-Seyyid - Muhammed el-Mahtûn, I-IV, Kahire 1410/1990). 3. *el-Kâfiyetü's-Şâfiyye*. İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiyye* ve *eş-Şâfiyye* adlı eserlerinden etkilenecek kaleme alınmış 2757 (veya 2790) beyitlik bir urcûzedir (Kahire 1332/1914). 4. *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiyye* (*el-Vâfiyye fi şerhi'l-Kâfiyye*) (nşr. Abdülmün'im Ahmed Herîdî, I-V, Mekke 1402/1982). 5. *el-Elfiyye** (*el-Hulâsatü'l-elfiyye*, *el-Hulâşa*). *el-Kâfiyetü's-Şâfiyye*'nin özetidir. İbn Mu'tî'nin *ed-Dürrretü'l-elfiyye fi 'ilmi'l-'Arabîyye* adlı eserinden esinlenilerek nazmedilen eser Silvestre de Sacy tarafından Fransızca'ya çevrilerek metniyle birlikte yayımlanmıştır (Paris-London 1833).

Enrico Vitto tarafından İtalyanca'ya çevrilip şerhedilmiştir (Beyrut 1898). *el-Elfiyye*'nin çok sayıda neşri (Bulak 1251, 1306; Tahran 1288; Kahire 1290; Beyrut 1888) ve elliye yakın şerhi mevcuttur. **6.** *Lâmiyyetü'l-ef'âl (el-Miftâh fî ebniyeti'l-ef'âl)*. *el-Elfiyye*'nin sarf kısmının zeyli olup 114 beyitten ibarettir (nşr. A. H. A. Kellgren, Petersbourg 1864; *el-Elfiyye* ile birlikte Fransızca tercümesi ve neşri A. Goguyer, Beyrut 1888; nşr. W. Volck, Leipzig 1866). Kahire (1273), Fas (1317) ve Tunus (1329) neşirleri de bulunan eser, müellifin oğlu Bedreddin Muhammed tarafından *Şerhu Lâmiyyeti'l-ef'âl* adıyla şerhedilmiştir (nşr. Kellgren, Helsingfors 1854; nşr. Kellgren – Volck, Petersbourg 1864; eserin diğer neşir ve şerhleri için bk. Brockelmann, *GAL*, I, 362; *Suppl.*, I, 526). **7.** *Umdetü'l-hâfız ve 'Uddetü'l-lâfız*. Nahve dair bir risâle olup müellifi tarafından şerhedilmiştir (nşr. Abdülümün'im Ahmed Herîdî, I-II, Kahire 1975; I-V, Dimaşk 1402; nşr. Adnân Abdurrahman ed-Dûrî, I-II, Bağdad 1397/1977). Müellif ayrıca esere *İkmâlü'l-'Umde* adıyla bir tetimme yazdığı gibi bunu da şerhetmiştir. **8.** *Şevâhidü't-tavzîh ve't-tašhîh li-müşkilâti'l-Câmi'i's-şahîh* (Allahâbâd 1319/1911; nşr. M. F. Abdülbâki, Kahire 1957; nşr. Tâhâ Muhsin, Bağdad 1405/1985). **9.** *el-Fevâ'idü'l-mahviyye fi'l-makâşidi'n-naḥviyye* (nşr. Vedâd bint Yahyâ Lâl, Mekke 1406). **10.** *Mes'eletü tezkiri "karîb" fi kavlihi te'âlâ "İnne rahmetallâhi karîbün mine'l-muhsinîn"* (nşr. Abdülfetâh el-Hamuz, *el-İktîl*, VII/1 [San'a 1989], s. 211-229; nşr. M. Vecîh Tikrîti, *MMLA'ür.*, XVIII/46 [Amman 1419/1998], s. 211-233). **11.** *İcâzü't-ta'rîf fi 'ilmi't-tašrif* (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 616; Lâleli, nr. 3073/2). **12.** *Taşrifü İbn Mâlik (el-Ta'rîf bi-zarûriyyi't-taşrif)* (Dârü'l-kütübü'l-Misriyye, nr. SYD, 160/1; Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2334/3). **13.** *Tenbihâtü İbn Mâlik. 'Umdetü'l-hâfız* adlı eseri üzerine düşüğü notlardan ibarettir (Ezher Ktp., nr. 137/4). **14.** *Şerhu Tahriiri'l-ḥaşaşa fi teysiri'l-Hulâşa*. Müellifin *el-Elfiyye*'si üzerine kaleme aldığı bir eserdir. **15.** *el-Minhâcü'l-celî fi şerhi Kânûni'l-Cezûli*. Ebû Mûsâ İsâ b. Abdülazîz el-Cezûli'nin *el-Muḳaddime (el-Muḳaddimetü'l-Cezûliyye, el-Kânûn ve el-İ'timâd)* adıyla tanınan gramere dair eserinin şerhidir (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3450).

B) Lugat. **1.** *Zikru me'ânî ebniyeti'l-esmâ'i'l-mevcûde fi'l-Mufaşşal*. Zemah-

İbn Mâlik et-Tâi'nin *İcâzü't-ta'rîf fi 'ilmi't-tašrif* adlı eserinin son sayfası (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3073/2)

şerî'nin *el-Mufaşşal*'ında geçen isimlerin anlamlarını açıklayan bir eserdir (nşr. M. Vecîh Tikrîti, *MMLA'ür.*, XI [Amman 1987], s. 191-214; nşr. Abdülilâh Nebhân, *MMMA*, XXXIII/1 [Küveyt 1989], s. 122-146); **2.** *Tuḥfetü'l-mevdûd fi'l-maḳşûr ve'l-mem-dûd*. 164 beyitlik bir manzume olup (nşr. İbrâhim Yâzîcî, Kahire 1315; nşr. Ahmed Emîn eş-Şinkîti, Kahire 1329/1911, *İkmâlü'l-'İlâm* zeylinde; nşr. İmâdüddin Ahmed Haydar, *el-Mu'temed*, I/1 [Beyrut 1987], s. 37-65; I/2, s. 23-39) müellifi tarafından şerhedilmiştir. **3.** *Şerhu'n-Nazmi'l-evcez fimâ yühmez ve mâ lâ yühmez. Kaşide fi'l-mehmûz ve gayrihâ* adlı manzumesinin şerhidir (nşr. Ali Hüseyin el-Bevvâb, Riyad 1405/1984). **4.** *Risâle (Manzûme) fimâ verede mine'l-ef'âl bi'l-vâv ve'l-yâ'* (Kahire 1278, 1310). **5.** *Vifâku'l-mefhûm fi'htilâfi'l-meḳûl ve'l-mersûm (el-Vifâk fi'l-ibdâl)*. Bir harfi ibdal gereği farklı olduğu halde aynı anlamı ifade eden kelimelere dairdir (nşr. Bedrüzzamân M. Şeff' en-Nîbâlî, Medine 1409/1989). **6.** *el-İ'lâm bi-müşelleşi'l-keḷâm*. İlk harfinin üç değişik harekesine göre farklı anlamlara gelen kelimelerle ilgili 2704 (veya 2755) beyitlik urcûzedir. İbn Mâlik'in Halep'te nazmedip Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin torunu el-Melikü'n-Nâsir'a takdim ettiği eser Ahmed Emîn eş-Şinkîti (Kahire 1329)

ve Sa'd b. Hamdân el-Gâmîdî (Cidde 1404/1984) tarafından neşredilmiştir. **7.** *İkmâlü'l-'İlâm bi-teşlişi'l-keḷâm*. Bir önceki eserin mensur şeklidir (nşr. Sa'd b. Hamdân el-Gâmîdî, I-II, Cidde 1404/1984). **8.** *el-Elfâzü'l-muḥtelife fi'l-me'ânî'l-mü'telife* (nşr. Muhammed Hasan Avvâd, Beyrut 1411/1991; nşr. Necât Hasan Abdullah, Mekke 1991). **9.** *el-İ'tidâd fi'l-farḳ beyne'z-zâ' ve'd-dâd*. Altmış iki beyitlik bir manzumedir. Müellifin şerhiyle birlikte Hüseyin Tural ve Tâhâ Muhsin tarafından neşredilen esere (Necef 1391/1972) yine müellifi tarafından iki zeyil yazılmıştır (Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 526). **10.** *el-İ'timâd fi nezâ'iri'z-zâ' ve'd-dâd*. Otuz üç benzer kelimenin anlamlarını inceleyen bir risâledir (nşr. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, *MMİr.*, XXXI/3 [Bağdad 1980], s. 331-379; Beyrut 1404/1984). **11.** *Fâ'ti'tü nezâ'iri'z-zâ' ve'd-dâd*. Bir önceki eserin zeylidir (nşr. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Beyrut 1404/1984). Müellifin lugata dair *Vifâku'l-isti'mâl fi'l-i'câm ve'l-iḥmâl* ile *Kaşide fi'l-mehmûz ve gayrihâ* (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2677) adlı iki eseri daha bulunmaktadır.

İbn Mâlik'in kaynaklarda geçen ve birçoğunun yazma nüshası mevcut olan diğer eserleri de şunlardır: *el-Kaşidetü'd-Dâliyyetü'l-Mâlikiyye fi'l-ḳirâ'ât*, *el-Kaşidetü'l-Lâmiyye fi'l-ḳirâ'ât*, *el-Muḳaddimetü'l-Esediyye* (oğlu Takıyyüddin el-Esed için yazdığı nahiv özü), *en-Nüketü'n-naḥviyye 'alâ Muḳaddimeti İbni'l-Hâcib*, *el-Muvaşşal fi nazmi'l-Mufaşşal (li'z-Zemaḥşeri)*, *Sebkü'l-manzûm ve fekkü'l-maḥtûm* (bir önceki manzumenin mensur hali olmalıdır), *Zavâbiḫü Zâ'âti'l-Ḳur'ân*, *el-Farḳ beyne'z-zâ' ve'd-dâd*, *Kaşide fi'l-esmâ'i'l-Mü'enneşe*, *Mesâ'il fi'n-naḥv*, *el-İrşâd fi'l-farḳ beyne'z-zâ' ve'd-dâd*, *Tuḥfetü'l-iḥzâ' fi'l-farḳ beyne'd-dâd ve'z-zâ'*, *Risâle fi'l-iştikâk*, *Urcûze fi cümleti'l-ḳasem*, *Risâle fi ba'zi's-sıyağ ve me'ânihâ*, *eş-Şâtiye şerhu'l-Vâtiye*, *Şülâsiyyâtü'l-ef'âl*, *Fetâvâ fi'l-'Arabiyye*, *Urcûze fi't-tâ' ve's-şâd*, *el-Lâmiyye fi nazireti Bânet Sü'âd*, *Maḳşadü's-sâlik* (İbn Mâlik'in eserleri için bk. Brockelmann, *GAL*, I, 298; *Suppl.*, I, 521-527; *el-Elfâzü'l-muḥtelife*, neşredenin girişi, s. 58-86; *Vifâku'l-mefhûm*, neşredenin girişi, s. 8-19; *Şerhu'l-'umde*, neşredenin girişi, I, 43-45). Bazı kaynaklarda İbn Mâlik'e nisbet edilen *Kitâbü'l-'Arûz* oğlu Bedreddin İbn Mâlik'e aittir. Yine ona izâfe edilen *Nazmü'l-Kifâye fi'l-luğa* adlı eser de İbnü'l-Ecdâbî'nin *Kifâyetü'l-müteḥaffız*'ının Muham-

med el-Hûyî tarafından manzum hale getirilmiş şeklidir.

İbn Mâlik hakkında kaleme alınmış başlıca eserler şunlardır: Abdülmün'im Ahmed Herîdî, *İbn Mâlik ve eşerühû fi'n-naḥv* (Kahire 1968); G. Gânim el-Yenbû-avî, *İbn Mâlik el-luḡavî* (Mekke 1399/1979); Muhammed Âdem ez-Zâkî, *Eserü İbn Mâlik fi'd-dirâsâti's-şarfiyye* (Mekke 1400/1980); Fehmî Hasan en-Nemîr, *Mesâ'ilü'n-naḥvi'l-ḫilâfiyye beyne'z-Zemaḥşerî ve İbn Mâlik* (Kahire 1985); Besyûnî Sa'd Ahmed Leben, *Mesâ'il müteḫâribe içinde İbn Mâlik* (Kahire 1989).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Mâlik et-Tâi. *Vifâku'l-mefhûm fi'ḫtilâfi'l-meḫûl ve'l-mersûm* (nşr. Bedrüz zamân Muhammed Şeffî en-Nîbâlî), Medine 1409/1989, neşredenin girişi, s. 7-40; a.mlf., *Şerḫu't-Teshîl* (nşr. Abdurrahman es-Seyyid - Muhammed Bedevî el-Mahtûn), Kahire 1410/1990, neşredenin girişi, I, 10-70; a.mlf., *İkmâlü'l-İlâm bi'teşlîsî'l-keḫlâm* (nşr. Sa'd b. Hamdân el-Gâmidî), Cidde 1404/1984, neşredenin girişi, I, 9-106; a.mlf., *el-Elfâzû'l-muḫtelife fi'l-me'âni'l-mü'telife* (nşr. Muhammed Hasan Avvâd), Beyrut 1411/1991, neşredenin girişi, s. 9-98; a.e. (nşr. Necât Hasan Abdullah), Mekke 1991, neşredenin girişi, s. 7-20; a.mlf., *Şerḫu'Umḫdeti'l-ḫâfiḫ ve'uddeti'l-lâfiḫ* (nşr. Adnân Abdurrahman ed-Dûrî), Bağdad 1397/1977, neşredenin girişi, I, 17-73; a.mlf., *Şevâhidü't-tavziḫ ve't-taḫḫiḫ li-müşkilâti'l-Câmî'i's-şâḫiḫ* (nşr. Tâhâ Muhsin), Bağdad 1405/1985, neşredenin girişi, I, 10-44; a.mlf., *el-İ'tidâd fi'l-fark beyne'z-zâ' ve'd-dâd* (nşr. Hüseyin Tural - Tâhâ Muhsin), Necef 1391/1972, neşredenlerin girişi, s. 13-24; a.mlf., *Şerḫu'l-Kâfiyeti's-Sâfiye* (nşr. Abdülmün'im Ahmed Herîdî), Mekke 1402/1982, neşredenin girişi, I, 5-152; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, II, 284-285; Safedî, *el-Vâfi*, III, 359-364; Sübkî, *Tabakât*, s. 67-68; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, II, 180-181; İbn Taḡrîberdî, *en-Nücumü'z-zâhire*, VII, 243-244; Süyûtî, *Buḡyetü'l-vu'ât*, I, 130-137; Taşköprizade, *Miftâhu's-sa'âde*, I, 136-138; Makkarî, *Nefḫu't-ḫib*, II, 222-233; *Keşfü'z-zunûn*, I, 119, 144, 151-155, 205, 405-407, 412; II, 978, 1166, 1170, 1301, 1369, 1536, 1774, 1798, 1800, 1960; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, V, 339; Serkis, *Mu'cem*, I, 232-234; Brockelmann, *GAL*, I, 359-363; *Suppl.*, I, 521-527; *Hediyetü'l-ârifin*, II, 130; C. Zeydân, *Âdâb* (Dayf), III, 151-152; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, Kahire 1968, s. 309-317; Ömer Ferruh, *Târîḫu'l-edeb*, VI, 260-270; Abdülâl Sâlim Mekrem, *el-Medresetü'n-nahviyye fi Mısr ve's-Şâm fi'l-ḫarneyni's-sâbi' ve's-şâmin mine'l-ḫicre*, Beyrut 1410/1990, s. 146-274; Abdülmün'im Ahmed Herîdî, "Te'âruzü'l-ârâ' fi naḥvi İbn Mâlik", *Mecelle-tü'l-Baḫşi'l-İlmî ve't-türâşi'l-İslâmî*, IV, Mekke 1401/1981, s. 181-193; Tâhâ Muhsin, "el-İstiḫâdün-n-naḥvî fi kitâbi Şevâhidü't-Tavziḫ ve't-taḫḫiḫ li'bn Mâlik", *MMİr.*, XXXV/1 (1984), s. 231-250; Moh. Ben Cheneb, "İbn Mâlik", *IA*, V/2, s. 767-768; H. Fleisch, "İbn Mâlik", *EL²* (İng.), III, 861-862; İnâyetullah Fâtihî Nejdâ, "İbn Mâlik", *DMBİ*, IV, 567-571.

ABDÜLHAKÎ TURAN

İBN MANZÛR

(ابن منظور)

Ebü'l-Fazl Cemâlüddin
Muhammed b. Mükerrrem b. Alî
b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî
(ö. 711/1311)

Lisânü'l-‘Arab adlı
ansiklopedik sözlüğüyle tanınan
dil âlimi, edip ve Şâfiî fakihî.

22 Muharrem 630 (8 Kasım 1232) tarihinde Kahire’de doğdu. Yedinci kuşaktan dedesi Manzûr’a nisbetle İbn Manzûr, babası Mükerrrem’e nisbetle İbn Mükerrrem diye anılır. Muâviye b. Ebû Süfyân tarafından Trablusgarp’a emir olarak gönderilen saḫâbî Rüveyfî b. Sâbit’e izâfettele (İbn Manzûr, *Nişârü'l-ezhâr*, s. 11) Ensârî ve Rüveyfî, dedelerinden bir kısmının İfrîkiye’de yerleşmesi sebebiyle İfrîki, Mısır’da doğup vefat etmesi dolayısıyla Mısırî nisbeleriyle de bilinir. İlk bilgilerini babasından alan İbn Manzûr onun çevresinin de etkisiyle ilim tahsiline başladı. Küçük yaştan itibaren Yûsuf b. Muhayyelî, İbnü’l-Affî, Abdürrahîm b. Tufeyl ve İbnü’l-Mukayyer lakabıyla tanınan Alî b. Hüseyin el-Baḡdâdî el-Hanbelî gibi hocalardan dil, edebiyat, inşâ, hadis ve fıkıh dersleri aldı. Tahsilini tamamladıktan sonra Kahire’de Dîvân-ı İnşâ’da çalışmaya başladı ve bu görevini ölümüne kadar devam ettirdi. Bir süre de Trablus’ta kadılık yaptı. Tunus’ta İbn Manzûr adına 1971 ve 1972 yıllarında milletlerarası iki sempozyum düzenlenmiştir (Ahmed Muhtâr Ömer, XVIII [1974-1975], s. 164). Gramer, tarih, lugat, yazı ve âif isnadlı hadis rivayetinde temayüz eden İbn Manzûr, Dîvân-ı İnşâ’daki görevi yanında eğitim ve öğretim faaliyetlerini de sürdürdü. Dimaşk ve Kahire’de hadis dersleri verdi (İbnü’l-İmâd, VIII, 49).

İbn Manzûr hacimli eserlere yaptığı ihtisarılarıyla da tanınır. *el-Eḡânî*, *el-İḫdû'l-ferîd*, *ez-Zaḫîre*, *Târîḫu Dimaşk*, *Târîḫu Baḡdâd*, *Yetimetü'd-dehr*, *eḫ-Tabakâtü'l-kübrâ* ve *Zehrü'l-âdâb* gibi birçok geniş hacimli kitabı özetleyerek herkesin kolayca faydalanabileceği duruma getirmiştir. Safedî, onun ihtisar etmediği hemen hiçbir büyük kitap bulunmadığını, oğlu Kutbüddin ise ömrünün sonlarına doğru gözlerini kaybetmesine sebep olacak kadar çok kitap okuyup bunları ihtisar eden babasının vefatında kendi hattıyla 500 cilt ihtisar edilmiş kitap bıraktığını söyler (Safedî, *el-Vâfi*, V, 56-57). Dîvân-ı İnşâ’da kâtiplik yapan oğlu Kut-

büddin ile tarihçi ve muhaddis Zehebî, Takıyyüddin es-Sübkî ve tarihçi Alemüddin el-Birzâlî gibi âlimler öğrencileri arasında sayılır. Şâban 711’de (Aralık 1311) Kahire’de vefat eden İbn Manzûr Karâfe Kabristanı’na defnedildi. Onun mutedil bir Şii olduğu rivayet edilir (Zehebî, *Mu’cemü’s-şüyûḫ*, II, 288; Safedî, *el-Vâfi*, V, 55; Süyûtî, *Buḡyetü'l-vu’ât*, I, 248). Tâceddin es-Sübkî, babasının hocaları arasında bulunduğu halde muhtemelen sırf Şiiliğe meyli yüzünden onu *Tabakâtü’s-Şâfi’iyye*’sine almamıştır. İbn Manzûr’un kaynaklarda yer almış latife, nükte ve mizah türü şiirlerinden aynı zamanda iyi bir şair olduğu anlaşılmaktadır.

Eserleri. 1. Lisânü'l-‘Arab*. Kelime sayısı ve ihtiva ettiği ayrıntılı bilgiler bakımından Arapça sözlükler arasında birinci sırada yer alır. Mukaddimesinde daha önce telif edilmiş sözlüklerin ihtiyacı karşılamadığını söyleyen müellif âyet, hadis ve şiirden bol örneklerle takviye edilmiş açıklamaları ihtiva eden yeni bir lugat meydana getirmek ve böylece, fasih Arapça ile yazma ve konuşmanın ayıp sayıldığı bir devirde Kur’an ve Sünnet dili olan Arapça’yı korumak için eserini kaleme aldığını belirtir. *Lisânü'l-‘Arab* ilk olarak 1299-1308 (1881-1890) yılları arasında Ahmed Fâris eş-Şidyâk tarafından Bulak’ta on beş cilt halinde yayımlanmış, daha sonra değişik baskıları yapılmıştır. **2. Muhtârü'l-Eḡânî fi'l-aḫbâr ve't-teḫâni**. Ebû'l-Ferec el-İsfahânî’nin *el-Eḡânî* adlı eserinin kısaltılmış ve şairlerin isimlerine göre alfabetik olarak yeniden düzenlenmiş şeklidir (nşr. Züheyr Şâvîş, I-XII, Beyrut 1383/1964; nşr. İbrâhim el-Ebyârî v.dğr., Kahire 1385/1964). **3. Nişârü'l-ezhâr fi'l-leyli ve'n-nehâr ve eḫâyibi (ev-kâti)'l-aşâil ve'l-eshâr ve sâiri mâ yeşmelü ‘aleyhi min kevâkibi'l-feleki'd-devvâr. Bu eserin aslı, İbn Manzûr’un baba dostu Ahmed b. Yûsuf et-Tifâşî’nin edebiyat ve ilimler tarihine dair ansiklopedik mahiyetteki *Faşlü'l-ḫiḫâb bi-medâriki'l-ḫavassî'l-ḫams li-üli'l-elbâb* adlı kitabı olup *Nişârü'l-ezhâr* eserin ilk kısmının muhtasarıdır (İstanbul 1298; nşr. Ahmed Abdülfettâh Temmâm, Beyrut 1409/1988). **4. Sürürü'n-nefs bi-medâriki'l-ḫavassî'l-ḫams**. Ahmed b. Yûsuf et-Tifâşî’ye ait eserin ikinci kısmının ihtisarıdır (nşr. İhsan Abbas, Beyrut 1980). **5. Aḫbârü Ebî Nüvâs** (I, Kahire 1924, nşr. ve şerh Muhammed Abdürresûl İbrâhim; II, nşr. Şükrî Muhammed Ahmed, Bağdad 1952; nşr. Ömer Ebû'n-Nasr, Beyrut 1987).**